

Соколёнок

5/2019

сентябрь-октябрь

Къарчыгъа

РЕСПУБЛИКАНЫ ЯШЛАР УЧУН ЭКИ АЙДА БИР ЧЫГЪАГЪАН ЖУРНАЛЫ

Балам, балам, балам, гъей,
Оъсюп-оъсюп залим болсун,
Охуп-охуп алим болсун,
Дюнъялагъа малим болсун,
Асил къатты каламы болсун,
Алам енген къаламы болсун,
Аслам берген саламы болсун.

(Къумукъ яшланы фольклорундан.)

Янгы охув йылыгъыз булан кѳутлайбыз!

Аявлу яшлар!

Биринчи сентябрь – янгы охув йыл башланагъан, сизин яшавугъузда инг де кѳуванчлы ва унутулмайгъан гюн. Шо гюн бизин насипли элде тувгъан миллионлар булангъы яшлар яйлыкъ каникуллардан сонг янгыдан жыйыла, аявлу мактабы, муаллимлери ва бир-бири булан ёлугъа. Шо уллу байрам гюнге айлана. Байрам болмаймы, бир-биревге айтмагъа кѳп янгылыкълар буса, уьч айдан сонг бири-бирин сагъынгъан яшлар ва учителлер кѳайтара ёлугъа буса!

Каникулланы вакътисинде сиз, яшлар, хыйлы обсгенсиз, яхшы ял алгъансыз, загъматда чыныкъгъансыз, экскурсиялагъа баргъансыз, кѳп яхшы ишлени ортакъчылары болгъансыз. Оьзлеге янгы алты йыл

битеген гиччипавлар буса, бугюн яшавунда биринчилей школаны по-сагъасына, билимлени дюньясына аякъ баса, агъалары ва уллу кѳы-зардашлары тутгъан ёл булан инамлы кюйде юрюмеге башлай. Оланы ойлары буса бугюн мактапгъа гетгенче уьйдеги оюнчакъларында, бишевлеринде кюлайларында, баайларында, уьч-дѳрт сагъатгъа сама олардан айрылма суймей.

Адатланып кѳалгъангъа гѳре, биринчи сентябрдеги биринчи дарс – парахатлыкъны дарсы. Шо дарс дюньядагъы бары да уллуланы да, яшланы да аслумурадына – парахатлыкъны якълавгъа, давсузлукъгъа кѳаршы юрюлеген зор ишлеге багъышлана. Яшлар, парагъатлыкъны якълавда уллуланы йимик сизин де аслам пайыгъыз барны бир де унутмагъыз.

Парахатлыкъ

Парахатлыкъны суюе
Бары да загъматчы халкъ,
Ону суймейген адам
Бизин элде болмажакъ.

Мен сюемен дюньяда
Парахатлыкъ болгъанны;
Совет Союздан дюнья
Даим уьлгю алгъанны.

«Кѳарчыгъаны» архивинден

*Пайзат Гъажиева 6-нчы «б» класны охувчу кѳызы,
Оьтемиш, Кѳаягент р-он.*

Яшланы ойнавлары

– Сиз тынглагъыз, яшлар, оьрден геле бир тавуш!
О йыр тьогюл, билдире буйрукъну юрт чавуш!
– Ёкъ, оьрде бирев йырлай!
– Ишге юрт чавуш гъайдай!

Тынглагъыз, яшлар, барыбыз да турайыкъ!
Уллулагъа кёмек этме ишге барайыкъ!
Бел ва каза алайыкъ!
Къошулушуп барайыкъ.
– Ёкъ, олай тьогюл, яшлар,
Биз къалайыкъ къурдашлар!
Ишге барып биз бир оьрлюкню алмасбыз
Юртда не этейик къалып?..

Барыбыз да мактаплагъа барайыкъ!
Китаплардан билимлени алайыкъ!
Илму берир бизге санаат,¹
Бу дюньяда тынчлыкъ – адалат!²
– Китап охуп, тептер язып
Гысап, жагърапия³ билип
Йыгъайыкъ игътияжны⁴ биз тёш уруп.
Эдепли гьюрметли болуп,
Назакат⁵ булан дос болайыкъ,
Алайыкъ тарбия адиллик булан. (1924).

1 Санаат (саниат) – касбу.

2 Адалат – тюзпюк, адиллик.

3 Жагърапия – география.

4 Игътияж – мунда авамлыкъ деген маънада.

5 Назакат – мунда, дюньяны, яшавну англайгъан болайыкъ деген маънада

Экинчи масъаланы гөтермей кьойдукъ

Муаллимни хабары

Бу йыл магъа 6-нчы класны бирин тапшургъан. Кёбюсю уланъяшлар. О класда мени эки дарсым тюгюл ёкъ. Буса да мени бажарывлу кёмекчим бар, ону аты Атав. Ол мени къулакъларым, гёзлерим болуп, яшланы гъайын эте.

Тюзюн айтсам, Атавну мен тилеп алгъанман, гёнгюллю кюйде къулдукъ этме сюеген тамаша яш. Уллу гиши йимик сёйлей чи оъзю де.

— Лапир Кабиратны йылатды, бу гезикге гечип къояйыкъмы? — деди ол алдыма чыгъып.

— Багъ, сиз иннемей къойдугъузму дагъы? — деймен.

— Сёйледим: «Уялмаймысан къызъяшгъа урмагъа, сен чи эргишисен?» — дедим.

— Арив айтгъансан, башгъа яшлар да айтма гереке эди шолай, — деймен.

— Кабиратны да болгъан айыбы: «Лапирни атасы эсиргенде муна шулай юрюй эди», — деп эки якъгъа лавлап гёрсете болгъан. Ким сие дагъы атасына кюлегенни, — дей Атав.

Шо гюн история дарсланы учители десенг: «Яшларынг дарсда ашай» — деп арз этди.

— Не такъсыр тийишли экен дагъы олагъа? — дедим мен. Жавап бермедди.

Планымда болмаса да дарслардан сонг класны токътатып къысгъа лакъырлашыв юрютме тюздю.

— Къызлагъа къол гөтергенлер дагъы да бармы? — деп башладым.

Къумукъ тилни ярты билеген Дибир бузулгъан бет булан: «Магъа тавлу айтмас — мен урмас», — дей.

— Я ёлдаш, тавлу тюгюлмюсен дагъы, ачувланма тарыкъмы? — деймен.

— Вагъ, мен биле, мен тавлу, коп кулей бар, — дей ол.

— Тюз айта, суймеген сонг бирибиз де айтмайыкъ, — деп, бирлери шо ерде Дибирни якълады.

Сонг Лапирни де, Кабиратны да сёйлетдик. Экиси де оъзлени айыбы баргъа мюкюр болду.

— Гъали шулар бири-биринден гечдирсин, — деди шо ерде баягъы кёмекчим.

— Агъа, Атав арив ойлашгъан, гъы, гечдирме алгъасагъыз, — деп, мен де къыстап йибердим.

— Менден геч, — деди Кабират.

— Сен де геч менден, — деди Лапир.

«Олай айтмасын, булай турсун» — деп эки де якъдан разисизликлер де арагъа чыкъды, къысгъа заманлыкъ дискуссиядан сонг: «Гъакъылы бар къызъяш оъзюне къол гөтертмес»; «Намусу бар уланъяш къызъяшгъа къол гөтерерден сакъланыр» дейген къарагъа гелдик.

... История дарсда сухари гемирген бир яш тюгюл болмагъанны билген сонг — экинчи масаланы гөтермей къойдукъ...

Йыр хазнабыздан

Янгыдан жыйылабыз

/Солист булан бирге йырланагъан яшланы хору учун/ Сёзлери

Алимпаша Салаватовнуки

Музыкасы Наби Дагъировнуки

Moderato (♩ = 60-66)

Ф-п.

Солист

Бизин дарелар башлана

мак-тап яшлары ёл-да башы-а-я-гы ти-зив,

припев

китаб-тетрады кьол-да. Яп — ян-гы я-ра-шын-гъан

мактапны и.чи - ты - шы. О — ху.макъ яз.макъ болур

хор

гъакъыллы яшны и — ши. Яп — ян-гы я-ра-шын-гъан

мактапны и.чи - ты шы. О — ху.макъ язмакъ болур

гъакъыллы яшны и — ши — ши.

2. Эй, ёлдашлар, гелигиз,
Биз мактапгъа барайыкъ!
Бош оьтгермей заманны,
Билим алма къарайыкъ.

Гъакъыл

Гъакъылдан уллу байлыкъ да, илмудан уллу хазна да болмас.
Гъакъыллы гёнгюн алып, гъакъылсыз хатирин къалдырыр.
Гъакъыллы гъеч заман эсин тас этмес.
Гъакъыллы иши булан, авлия – авзу булан.
Гъакъыллы тил булан, гъайгев къол булан.
Гъакъыллыгъа ишара таман.
Гъакъылсызгъа юху татли тиер.
Гъакъылсызлар булан тойда болмакъдан, гъакъыллылар булан явда
болмакъ яхшы.
Гъакъылы ёкъ кёкге къарар.
Гъар зат – гъакъылгъа, гъакъыл – сынавгъа гъажатлы.

Бырынгы китайлыганы гакымы насыгъатлары

Уллулукъ этмейсен:

Ач болсанг — не ашгъа да;
Яв юрюп талсанг — къырчын атгъа да;
Узакъ ёлда — ял алма имканлыкъгъа;
Сувсап болсанг — сувукъ сувгъа;
Сувдан гечме алгъасасанг — осал къайыкъгъа;
Янгургъа тюшсенг — тёлеге де.

Яхшы тютюл:

Ярлылагъа — байлагъа ошама;
Яшлар айтгъан, айтгъанны этип турма;
Сагъа яхшылыкъ этгенни унутуп къалма;
Гишини бавундан емиш урлама.

Яман:

Яхшы ата-ананы яман авлетлери болса;
Яхшы улангъа яман къатын тюшсе;
Яхшы къызны осал гелешмиши болса;
Акъча бар туруп харжлап билмесе;
Мадарлы ожакъда тазалыкъ болмаса;
Харалардан опуракъ тикмей эсги этсе;
Озьюне ошайгъан опуракъны танглап билмесе.

Эрши:

Савлугъуна къаратма акъчаны къызгъанса;
Осьюп гелеген яшланы тарбияламаса;
Уый толуп китап бар тура, бирин ачып
къарамаса;

Ай ярыкъ гече табиятдан сююнмей юхлама
ятып къалса;

Къызгъанчылыкъдан ашарлыкъны бузуп
ташласа;

Мадарлы къуллаукъчу урушбатгъа гёзюн
сатса;

Уллу пагъмусу бар адам эринчекликге
къуллаукъ этсе;

Этип бола туруп, биревге бир яхшылыкъ да
этмей къойса;

Жагъыл заманында охуп билим алмаса.

Ата-аналаны сагъифасы

Узлипат Ибрагъимова

Кааба уй

Аслулардан халкълар сагъа бозарып,
Хумлугъунгуну чилле ёлун оьлчеген.
Дангыллардан тюелеге юкленип,
Кериванлар элден-элге гёчеген.

Илгъам алып инсан Къуръан каламдан
Мунда гелип къысметларын чечгенлер.
Къагъарлангъан кёкюрегинден аламны
Къайнап тонггъан сюювлерин ичгенлер.

Шагъ юлдузлар кёкню гёммек тёрюнде
Айгъа багъып булай неге алгъасай?
Инсанлар да юлдузланы ёлунда,
Кааба уйге къанатлана, гюч ясай.

Яратгъаныкъ, кюрчюлеринг теренде,
Мен гёремен гъакъыл ете англама,
Оьлченеген гъажилени теринде –
Кааба, сени сыйлы Уьюнг – Къыблама.

Хумлукъланы туманына боялып,
Азып-тозуп, арысам да къайгъырман.
Умутларым къанат яя уьюрюлюп,
Есим, мени керивандан айырма!

Узун ёлда адашмакъ бар – гёрсет ёл.
Сагъа багъып талпынабыз – узат къол!
Пайхаммарны шапагъатын бер бизге,
Сен сюеген тюз ёллагъа сен тюзле!

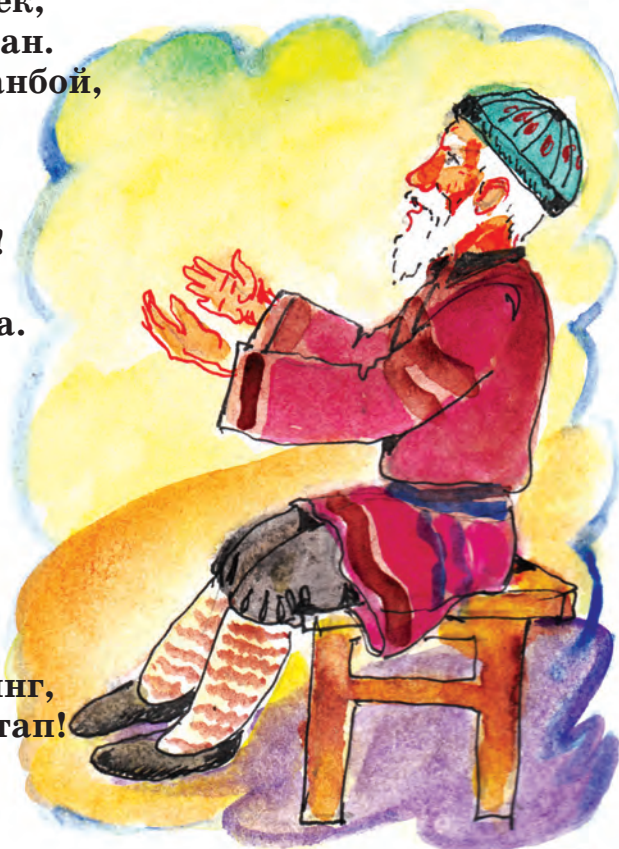
Ойлаш бир, эс тап!

Воллагъ-биллегъ, ахыр бир гюн гележек,
Кёклер кёкюреп, Ерни юзю чартлайгъан.
Къардаш-къардашындан къачып сабанбой,
Анадан яшынгъан бала сартлайгъан.

Инсанлар, Аллагъгъа макътав этигиз
Оъз-оъзюгюз булан янгыз къалгъанда!
Гелир ол гюн, къыяматгюн къувунлу,
Сонг геч болур малайик сюр чалгъанда.

Этген ишлерине гъёкюнюп кёплер,
Аллагъны алдында йыгъылар, чёгер.
Забаниятланы зарпындан къоркъуп,
Хумар гёзлеринден къайнар яш тёгер.

Тек ол гюн геч болар гечдирме, гечме.
Оъмюр берди Аллагъ ниъматлы, ясап.
Гъей инсан, тамакъгъа гелгинче жанынг,
Сен мунда къонакъсан, ойлаш бир, эс тап!

Сиз билигиз!

Тюелер - дангылны гемелери

Арабияда тюелеге дангылны гемелери дейлер. Шолай дюр де дюр. Тюелер ашамай, ичмей 8 гюн чыдап бола. Тюелер 10 минутдан оъзюню авурлугъуну уъч пай этгенде, бир пайы чакъы сув иче – 130 литр. Гюнде олар 30-50 кило ем ашай. Оланы 4 къабатлы ашкъазаны бар.

2 тонкъусу булангъы тюелер 70 градус иссиге, 52 градус сувукъгъа чыдай. Олар 4000 метр бийик тавда да яшап бола.

Къуръанда ва гъадислерде атлары эстериленген малайиклер

Жабрайыл – Аллагъны ачылывлар йибереген малайиги.

Микайыл малайикге Тенгири-халкъны ашыны-сувуну уьстюнде турмакъны тапшургъан.

Исрафил малайикге къыяматгюн болгъанда сюр чалмакъ тапшурулгъан.

Азирейил малайикге Аллагъ дюньядагъы халкъланы жанларын алмакъны ишин тапшургъан.

Мункар ва **Накир**. Бу эки де малайикге Тенгири оьлгенлеге къабурда сораулар бермекни ишин тапшургъан.

Ракиб ва **Атид** малайиклер адам-

ны янында туруп, ону эки де къа-лагъыны арасында бегетилген. Олар адамлар этген яхшы ва яман амалларын язып туралар.

Малик – жагъаннемни сакълайгъан малайик.

Ризван – женнетни ишине байлангъан.

Забаниятлар – ахыратда гюнагълыланы такъсырлайгъан малайиклер.

Хазанат-уль Жаннат – женнетде къуллукъ этеген малайиклер.

Хамалат-уль Аршы – аршыны гётерген 8 малайик.

Гъайгев бөрю

(Ногъай халкъ ёммагъы)

Бир болгъан, бир болмагъан, бир гиччи гюлюк болгъан. Гюнлени бир гюнюнде гюлюк бийик, яшыл оту булангъы таланы излей, геземе чыгъа. Ёлда огъар къозу ёлугъуп:

— Къайсылайдыр, агъавум гюлюк, — дей.

— Яшыл отлу, сувукъ сувлу талагъа бараман. Яшап-ашап уллу болма сюемен, — деп жавап бере гюлюк.

— Ярай буса мен де гелейим. Мен де сюемен чи уллу болма, — деп тилей къозу. Гюлюк разилешип, къозу да булан ёлун давам эте. Юрюй, юрюй талып турагъанда, буланы алдына чабып улакъ чыгъа:

— Къайсылайдыр ёлугъуз?

— Яшыл талагъа. Яшап-ашап тез уллу болма, семиз болма сюебиз.

— Ярай буса мен де гелейим сизин булан.

— Яхшы, юрю.

Узакъ къалмай булар уъчюсю де яшыл отлу, сувукъ сувлу озлэр айтагъан талагъа стише. Арив отлап, ойнакълап, ойнап туралар. Бир гюн къозу анасын сагъынып:

— Таман мен уллу да, семиз де болгъаным, уйге барма сюемен, — деп гете.

Ону арты булан къардашларын сагъынгъан улакъ де ёлгъа тюше. Талада янгыз гюлюк къала. Башлап о ялкъса да, сонг ойнай-ойнай алмашынып къала.

Гъали гюлюкню шо сринде къоюп къозугъа гелейик. Къозу оьзенни ягъасы булан гетип барагъанда, муну алдына бёрю чыгъа.

— Бийх, не арив семиз къозусан. Мен чи тазза ач болуп тураман, не арив ёлукъдунг магъа, — дей о къозугъа.

Бёрюден къоркъгъан къозу огъар:

— Мени ашап заманынгны тас этме, бёрю акъай. Мен бир гиччине затман шо талада бир уллу, семиз улакъ бар. Билесен чи оланы эти нечик татли бола, — дей.

Бёрю бу айтагъангъа тынглап:

— Гертилей де, не этемен уллусу, татлиси бар туруп муну ашап, — деп ойлап, талагъа алгъасай. Къараса, улакъ ону алдына оьзю чаба геле.

— Не арив ёлукъдунг хари. Мен чи сени артынгдан геле тура эдим. Къозу тюз айта болгъан — сен чи бир томпалав зат экенсен, — деп эринлерни ялай.

— Алгъасама, бёрю акъай. Эчкини эти татли болмайгъанны сен биричилией эшитмейсен чи, къозу сени алдатгъан, мен буса сагъа бир залим семиз гюлюк бар ерни гёрсетежекмен. Ону бир аягъы сагъа бир олтуруп ашама болажакъ.

— Нечик этейим экен? Барып къарайым чы, — деп, бёрю улакъны къоюп, гюлюк отлайгъан ерге чаба. Къараса гюлюкню иши яхшы тугул. О таланы ари башындагъы батмакълыкъгъа гирип къалгъан экен, чыгъып болмай талчыгъып айлана. Бёрю огъар ювукъ гелип:

— Гъей, гъайгев, къайда гиргенсен. Эгер сен артдагъы бир аягъынгны магъа тюш ашгъа берме рази болсанг, мен сагъа кёмек этежекмен, — дей.

— Яхшы, чыгъар мени шундан. Этген къууллугъунгну мен бош къоймасман, батмакълыкъдан чыкъгъанда уьч керен силкинип уьстюмню тазалама къойсанг, мен сагъа артдагъы эки де аягъымны бережекмен, — дей гюлюк.

Гъай нечикде бир амаллар этип бёрю гюлюкге ягъагъа чыкъма кёмек эте. Гюлюк язылып тура, гериле.

Сонг бир керен силкинип уьстюн тазалай, бирдагъы керен силкинип къуйругъун тазалай, уьчюнчюлей силкинип бёрюню тап мангалайына тебе. Гёзлеринден аппасылар тёгюлеген бёрю батмакъгъа тюшме аз къала. Гюлюк буса елдей болуп уьюне гете. Эси жыйылгъанда бёрю тёнгекде олтура ва оьз-оьзюне булай айтып улуй:

Къозу мени эчки булан алдатды.
Мен авлиягъа къарагъыз!
Чебич мени гюлюк булан алдатды,
Мен авлиягъа къарагъыз!
Батмакълыкъдан гюлюкню неге чыгъардым?

Мен авлиягъа къарагъыз!
Къурсагъым ач, бурнум къанай,
Мен авлиягъа къарагъыз!

ЖАН СЫЙДАН ТОЙМАС

Шатлыкъны ярыгъы...

Бизин Зулейха Атагишиева яшавуну бирдагъы - бир айрача канзисине оърленген. Юзюнден шатлыкъны, сююнчню ярыгъы таймай, заманда бир учгъунлантып кюлеп де йибере – айлана шавлалана! Шаирибизни ширларулары да шолай гыслерибиз ярыкъ эте, гёнгюллерибиз ача, аламны, инсаплыкъны, табиятны барлыгъын, ону булан дос-къурдашлыкъ юрютмекни ва аявлап къоралама герекни аянлай Зулейханы яратывчулукъ къысматы! Савлукълу ёравлар булан Зулейханы гъакъ юрекден къутлайбыз, дослукъ аралыкъ, арабыз энниден сонг да узалсын!

Шейит-Ханум
«Къарчыгъа»

Зулейха Атагишиева

Сююндюрме герегимсен

Гюлдей алив гийинердей,
Гюл ачагъан терегимсен
Ана гёнгю сююнердей,
Сююдюрме герегимсен.

Гюнюм пашман болма тюшге,
Гёнгюм ачар ярыгъымсан,
Ажиз болуп къалма тюше,
Къол бермеге тарыгъымсан.

Уй-эшике гёз къаратып,
Къолдан ишим аларымсан,

Ярыкъ гызым, яхшы къызым,
Артым этме къаларымсан.

Яхшы ерге къаршы болуп,
Ташдай ожакъ тутарымсан,
Яхшы-яхшы яшлар табып,
Ана болуп утарымсан.

Яшавумну гъар-бир гюнюн
Сююнчлерден тохурумсан,
Яшларынгны яшларына
Язгъанларым охурумсан.

Яхшы гюн ёрамасанг

Сен яхшы гюн ёрасанг,
Магъа яхшы гюн къайта,
Ярап да бажарасан
Юрек суйгенни айта.

Сен яхшы гюн ёрасанг,
Гечем рагъат, гюнюм яз,
Яз къайта, яшлыкъ къайта,
Яхшы демес гюнюм аз.

Сен яхшы гюн ёрасанг,
Насип магъа бурула,
Талайлы тангларым да
Тал къомуздай къурула

Сен яхшы гюн ёрасанг,
Гъар-бир ишим тюзеле,
Тенгири буюргъандай
Ёравларынг тюз геле.

Ярыкъ яздай сесингни
Сагъынаман, ялкъаман,
Яхшы гюн ёрамасанг
Яшама да къоркъаман.

Ярыкъ бере

Ата юртум, бир насип сен болмагъын,
Азиз магъа сокъмагъын да, ёлунг да.
Гъар къачан да абурлана къалмагъын,
Чомартгъадыр юрегинг де, къолунг да.

Азиз магъа гъар терегинг, гъар ташын,
Азиз магъа чечегинг де, гюлунг де,
Мендей суйсюн сени досунг-къурдашын,
Сен яшардай тюшлер булан тюлюнде.

Чакъда-чакъда пашман гёнгюм ачардай,
Азиз магъа Бекенезим, бёлегим,
Етти кёкге къанатларым учардай
Нече гелсем, яллыкъ таба юрегим.

Къылыкъ ёлда яшайыкъ

Гъей уланлар, гъей къызлар,
Сююнердей ажайып,
Сюювню къаршылайыкъ
Къулач яйып, иржайып.

Гъей уланлар, гъей къызлар,
Яхшы болсун арагъыз,
Яхшылыкъгъа алгъасап,
Яшамагъа къарагъыз.

Гъей уланлар, гъей къызлар,
Белсенейик, гелигиз,
Белсенген улан- къызны
Макътар йимик элибиз.

Гъей уланлар, гъай къызлар,
Къылыкъ ёлда яшайыкъ,
Къылыгъын тас этмеген
Аталагъа ошайыкъ.

Ирип къалалар бирче

Къар явуп алай алив,
Ойнайбыз яшлар къырда,
Бир уллу къар тёбеден
Къаркъыз этебиз къардан.

Къаркъызны этип битип,
Атайын да этебиз,
Къарангы бола туруп,
Уьубюзге гетебиз.

Къаркъыз да, Атайы да,
Биз гетип къырда къала,
Явагъан къарны гёрюп,
Къалалар леззет ала.

Эртен буса къар Атай,
Гёзю къара кёмюрден,
Чита бурну саллангъан,
Аварасы ёкъ бизден.

Гюн чыгъып, къарлар ирип,
Талчыгъы бизге гёче,
Къаркъыз да, къар Атай да
Ирип къалалар бирче...

Къумукъ яшланы фольклорундан

Бармакълар

(Бармакъларын тутула туруп айтыла)

Баш бармакъ: – Бал ашама сюемен,
Иман бармакъ: – Хумадагъын ашайыкъ,
Орта бармакъ: – Сорамасакъ тутуларбыз,
Ян бармакъ: – Ай, къой! Къутуларбыз!
Чиначай бармакъ:
Олай этме ярамас,
Яман яшлар сорамас,
Гиччигиз тутулгъанда
Сизге уялмагъа тюшмесми,
агъаларым?

Чечеген ёммакълар

Кёкде де ёкъ, ерде де, кюллю
алам ичинде.

Эки къардаш айлана, арасындан
къар ява.

Айлана яны чали, ортасы къара
вали.

Бир кюмесде эки сув.

Къыркъ къардаш бар сайланып,
бир белбавгъа байланып.

Бизин табият!

Тюз

Сентябрь гюзню биринчи, йины буса ахырынчы айы.

Бир-бир тереклени япыракълары саргъалма башлай. Гюнню узакълыгъы шайлы кемиген, чакъны иссилиги тѣбенлеше бара. Гѣммѣк кѣкде чакъ-чакъда булутланы сюрлюеген табунлары гѣрюне.

Явунлар, яйда йимик, бакъа гѣз болуп явмай, увакъ бюртюклю яваш сыгъанакъ геле.

Гечелер къыблагъа учагъан турналары, къыр къазланы табунларыны тавушлары чалына.

23-нчю сентябрде гечени де, гюнню де гъарисини узакълыгъы 12 сагъат бола. Шондан сонг гечелер узакъ, гюндюзлер къысгъа бола гете.

23-нчю сентябрде гюз гире.

Сентябрь айда жыйылагъан отлар ва къыр емишлер: итбурун, ябушгъан, гъаннузну тамуру, миятамур, къазот, къансияла, къычыткъан. Гюз – гѣз деген сѣзден амалгъа гелмесе кюй ѳкъ. Шо заман жавгъарлы табият гѣз тийгендей болуп къала. Гюзню мезгили 23-нчю сентябрден 22-нчи декабрге ерли гъисаплана. Гюзню алдагъы 40 гюнѳне, яни 2 ноябрь болгъунчагъы мезгилине, гюзню байсаны дей, тюшюмлю, бай вакътиси демек бола... Гертиден де, шо вакъти гъабижай, чалтик юзюм, бахча, яшылчалар, емишлер, емлер къайтарыла. Гюзлюклени чачыв, биченликлер, бавлар сугъарыв, ургъалар сюрѳв битме герекли. Шо саялы аталаны айтыву да: «Юз сугъарма, гюз сугъар» – дей.

Тюз

Алтын япырыкъ
Тѣгюле бавда.
Гамишлер гъали
Ятмайлар хавда.

Яшлар сюѳне,
Алтын гюз гелип.
Тура булутлар
Явма иелип.

Ханмурзаева Маржанат,
6 «в» клас, Кѣстек
«Къарчыгъаны» архиви.

Сочинение Тюз

Гюзню гюнлери гелди. Къушлар исси якълагъа учма башлады. Тереклер саргъалды. Аста-аста гюндюзлер къысгъа, гечелер узун болма башлагъан. Сав гюнлер янгурлар ява. Гъайва, гертме ѳгюзьемиш бишме башлагъан. Аювлар уяларын онгарма башлагъан. Яшлар гюзню арювлюгюнден сюѳне.

Османова Эльмира, 6 кл.
Магъачкъала, 5 лицей.

Гёюрчюн Атаева

Ата юртум

Ата юртум, ата уюм ва атам —
Оьктемлигим, ативлюгюм, сююнчюм,
Ата юртум, ата уюм ва атам —
Гьалаллыгъым, гьайбатлыгъым.
ва гючюм.

Ата юртда юрек бола тав чакъы,
Аслам пайым яшавумда берилген.
Ата юртда азиз атам сав чакъы
Ата уйню эшиклери герилген.

Дюнъяда инг уллу хазнадай болуп,
Ата юртунг оьмюрюнгде къаладыр.
Атадан сонг ата ую ёкъ къыз да
Уясын сув алгъан къушдай боладыр.

* * *

Азиз анам, арекдесен сен магъа.
Бугюн сагъа етишмежек агъым да,
Къыйынымны айтып сагъа кант этме
Къабул этмей намусум да, ягъым да.

Къыйынымны айтып сагъа кант этсем,
«Ким гюнагълы?» — деген сорав гёзлеймен.
Яш юрегим чанчып авруп башласа,
Эмчимдей, анам, сени излеймен.

«Менден геч», — деп тюгюл мени тилевюм,
Хыйлы гёзьяш тёкдюргенмен гёзюнгден.
Сен чи, анам, болар эдинг гечип де,
Тек мен оьзюм гечмежекмен оьзюмден.

Битмеген шиъру

Юрегимни айландырып юлдузгъа,
Кёкге чюйдюм, геченг ярыкъ болсун деп,
Сююнчлерим гюл байламгъа байладым,
Сен юройген ёллар гюлден толсун деп.

Оъзюм даим гюзде гюе къалсам да,
Сюювюмден сагъа язлар яратдым.
Сенсиз оьтген гюнюм йылгъа тенг этип,
Айланамны тамашагъа къаратдым...

Умут бар

Сени булан оьтген заман аз йимик,
Сенсиз оьтген гюнюм къышдай, билемен.
Арт вакътиде къысгъа болуп язларым,
Къышым узакъ болгъан йимик гёремен.

Яшавумну язларын да къыш этдинг,
Кёгюмню де басды къара булутлар.
Язларымдан къышым узакъ болса да,
Узакъ яз да гележекге умут бар.

Ватаным

Мен сени сагъынып оылемен,
Бир заман юхуда гёргендей.
Ёл чыкъсам, мен чаба гелемен,
Сен алтын къапулар гергендей.

Сыр чечме суйсем оъз тилимде,
Тилимни англайгъан бирев ёкъ.
Акъ тонлу къыш магъа илинсе,
Аркъамны таяма тирев ёкъ.

Яшайман мен оыгей яш йимик,
Чанчыла боранны бичагъы.
Анамны исивлю къолудай.
Дагъыстан, излеймен къучагъынг.

Яман яшлар – демегиз!

Яман яшлар – демегиз!
Десегиз де тюз тюгюл.
Шо яшланы алдында
Гюнагълыбыз биз бугюн.
Билим берип, низамны
Тюз ёлуна салмагъан,
Заманында олагъа
Кёмек этме болмагъан.
Яман яшлар – демегиз!
Десегиз де тюз тюгюл.
Шо яшланы алдында
Гюнагълыбыз биз бугюн.

Насиплимен

Насиплимен,
Генг къанатлы элим бар.
Арыгъанда,
Ял алагъан ерим бар.

Ата юртум,
Тавум, бавум, терегим,
Къыйынлы гюн
Таянмагъа тиревюм.

Насиплимен,
Эки яркъын гёзюм бар.
Яшларыма
Айтар гъакъыл сёзюм бар.

Сюювюмню
Гючлю этип оырчютген,
Сюйгенимни
Бакъгъан ярыкъ юзю бар.

Насиплимен,
Язбашым бар, гюзюм бар,
Къумукъ халкъым,
Азиз Къумукъ тюзюм бар.

Къара къаммакъ

Къыш вакъти. Заманда бир къар да ява, тек шоссагъат ирип де къала, неге тюгюл чакъ исси. Бир гюн ахшам янгы ашгъа урунуп тураман – юртда къойчу болуп турагъан Агъав гирип геле. Ол менден кѣмек тилейгени хыйлы бола эди. Бир бѣрю, къысгъасы, гѣзюбюзню ачма къоймай деп кант этип тербей. Къойчуланы айтывуна гѣре. Ондан гыллачы жан болмас. О къойчуланы да, къош итлени де алдата, адамлар сиривню бу башында буса, о башынна тюше, о башында буса, бу башына тюше.

Мен эртенокъ барып, дѣрт де якъ гѣрюнеген тѣбеде ятып токътадым. Аз-маз туманлы гюн. Юваш ел де бар. Гъеч бѣрю гѣрюнмей. Тюшге таба талада бир къаммакъ гѣрюндю. Ону ел учуруп гелегенге ошай эди.

Мен къаммакъгъа дагъы тергев бермей къойдум.

Бирден къойчуланы гъай-гъуй тавушлары къулагъыма чалынды. Сонг итлени гъав-гъув авазлары чыгъып гетди. Шоссагъат атылып туруп ари-бери къарадым. Къарасам къарайым, гѣк бѣрю, сыртына бир залим къозуну да артып, ѳргъа атдай ѳюлуп бара. Урдум – тиймеди. Бирдагъы урдум – тиймеди. Уъчюнчюлей де урдум, – бу да негъакъ гетди. Итлерден де пайда болмады. Олар сиривню бери башындан ари башына чыкъгъанча, бѣрю агъачлыкъгъа гирип де битген эди.

Бѣрюню амалын биз артда билдик. Шо баягъы уллу къара къаммакъны артына яшынып. Ону дѣгерете туруп гелген.

Тенг пайлав

Алибекни дадасы юрт ягъада оъзю оъсдюрген емиш бавда гъайва, гъармут, алма, шаптал, кокан, жие, къоз, тут тереклер орнатгъан. Ол гъар гюн сайын шо бавгъа алгъасай. Ону ичинден чыкъмай бары да ишин кюте. Эрте язбашда ва гюзде тереклени сугъара, гъар тюрлю емишлени жураларын бир-бирине къыйып къарай. Озокъда, гюзде тереклени тюплерин къазмагъа да, бутамангъа да унутмай. Бишген емишлени жыймагъа заман етишгенде, оъзюне етти йыл туююл болмай буса да, Алибек де дадасына кёмекге бавгъа бара.

Бугюн де ол бавдан къойнун толтуруп къоз жыйып гелди. Къапудан гиргендокъ, ол къозларын яшырмагъа суюсе де, абзарда оъзюнден гиччи къызардашы Асиятны гёрюп токътап къалды.

— Айт дагъы, къардаш, къойнунга сен не яшырып гелесен? — деп, ол амалыны топ йимик толуп гёрюнеген къойнуна тергев этегенин билдирип къойду.

Алибек де къозларын яшырмагъа болмажагъын англап:

— Къозлар... Бавда эдим. Къозлар алып гелгенмен, — деп башын хашып йиберди. Асият да шоссат:

— Мен де сюемен къоз ашама. Магъа да бер дагъы! — деп амалына къарышып къалгъанда:

— Бир-экини берермен. Къозну гиччи яшлагъа кёп ашама ярамай, башы авруп къалмагъа бола, — деди Алибек.

— Мен бир-экини суюмеймен. Йигирманы сюемен! — деди Асият.

Неге туююл, анасы гъар гюн де йимик тюкенге йибереген саялы, ол

экмекни багъасын айта туруп, шо санавну яхшы биле эди.

— Мен йигирмагъа ерли санап билмеймен. Бизге яшлар бавунда гъали де онгъа ерли туююл санама уйретмеген, — деп, Алибек къойнундан чыгъарып, уьстюндеги яшыл къабугъу да арчылып битмеген къозланы санап йиберди.

— Бир, эки, уьч, дёрт, беш...

— Неге токътап къалдың, къардаш? — деп сорай огъар Асият.

— Къарышып къалма. Бираз замангъа да чыдамлыгъынг ёкъму?! Бешден сонг гелеген санавну унутуп тураман. Гъали эсиме аларман, — деп, къолундагъы къозланы къайтып санап йиберди. — Бир, эки, уьч, дёрт, беш...

— Сен чи санап билемен деп макътана эдинг. Оъзюнг буса «беш» санавгъа илинип къалып турасан.

— Билемен чи дагъы! Унутуп тураман... Алгъасатма дагъы, сен магъа ойлашмагъа пуршав этип турасан. Сен этеген ишге де шулай къарышып къала буса эдинг. Анабыз сагъа беш керен айтмаса, абзарны сибирмеге тарыгъын да билмейсен, — дей Алибек ачувланып оъзюнден гиччи къызардашына. Ол да:

«Беш, беш...», — деп, амалыны сёзлерин такрарлай туруп, чабып абзардан уйге гирип гете. Ахшамгъы ашны авараларын этип айланагъан анасына бешден сонг къайсы санав гелегенин сорап билип, амалыны ювугъуна гелип:

«Алты!» — деп кычырып йибере.

— Алты! Алты!

Алибек де ругъланып:

— Алты, етти, сегиз, тогъуз, он, — деп къозланы санай. Сонг он

къозну санап оъзюне де тайдыра. Къойнундагы къозлар аз болмайгъанын гёрюп:

— Гъали энни не этейик?! Ондан сонг, къайсы санав гелегенин сен де, мен де билмейбиз.

— Балики, гъарибизге дагы да онар къозну санап тайдырмагъа тюшедир?!

— Къой, къозлар экибизге де теппентенг болар йимик пайлап къояйыкъ. Бу йыл гюзде школагъа юрюмеге башлагъанда яхшы санамагъа да уйренермен... Бириси сагъа болсун, бириси магъа, — деп, къозланы пайлап башлай. Артыкъ къалгъан бир къозну да къызашына бермеге де къызгъанмай. Шолай, Алибек янгыз къызардашын тюгюл, бавдан къайтып гелип, яшлагъа тергев этип тургъан дадасын да рази эте. Ол буса:

— Къоччагъымсан! Бу йыл тереклерде къоз нече де кёп битген, Ораза байрамгъа гъаливагъа да, къыш бою атышып ашап турмагъа болажакъ», — деп, Алибекни башын сыйпап, иржайып токътады.

Яхшылыкъ

Марат бугюн эртенокъ уянды. Ата-анасы ишге гетгенни эшитсе де, школагъа юрюмейген каникулланы гюнлери экенге, ол кёп заман еринде ятып турду. Тюнегюн телевизордан гёрген кинону уългюлю игити сувда батылып барагъан ёлдашын къутгъаргъанын, сонг яллайгъан уйден гиччи яшны алып чыкъгъанын эсине тюшюп, оъзю де шолай бир яхшылыкъ этмеге суюдю.

— Мен де болур эдим бир яхшылыкъ этип, — деп ойлашды ол. Тек сувда яхшы юзюп билмейгенине, яллайгъан гючлю отдан къоркъагъанына, гъатта оъзю-оъзюне мюкюр болмагъа да суймейгенин эсине алып:

— Ким буса да бирев сувгъа батылгъанчагъа, не де отгъа

тюшгенчеге къарап турайымы? — деп къойса да, еринден тургъан сонг да, уйден чыкъмайлы, шо гъакъда хыйлы ойлашды.

Къызардашы Айна:

— Амайым, школагъа юрюйгенде тутагъан сумкамны шынжырын онгарып берсенг ярамаймы? — дегенде де Марат:

— Заманымёкъ. Магъаойлашмагъа пуршав этме гъали, — деп къойду.

— Орамгъа ойнамагъа чыкъмагъа сюемен, аякъгийимлеримни гиймеге кёмек эт дагы, — деп, иниси Анвар гелгенде:

— Ижанг гийдирсин, барып огъар айт, — деп йиберди.

— Эртенги ашынгны аша, Марат балам, бузавгъа сув да бер, — деген улланасыны сёзлерин эшитгендокъ буса, гюлле йимик уйден чалт чыгып, ону ягъына чабып барып:

— Мен, абам, аш ашагъандан да, бары да ишден де алда не буса да бир яхшылыкъ этмеге сюемен, тек шону нечик этмеге тарыкъ экенин билмей тураман, — деп огъар оъзюню муредын англатды.

— Неге билмейсен?! Сумкасыны шынжырын онгарып берсенг, балам, къызардашынга, аякъгийимлерин гийдирсенг, оъзюнгден гиччи ининге, бузавгъа сув берсенг, бизге уйдегилеге барыбызгъа да — яхшылыкъ. Шолайлыкъда сен бир тюгюл, уъч яхшылыкъ этмеге боласан, балам, — деп, ону башын сыйпады улланасы.

— Заманында ашасанг да сен оъзюнг-оъзюнге этген яхшылыкъ болур. Гючюнг етген ишни этип, ювукъ адамларынгны разилигин алмакъдан башгъа сен этген дагы артыкъ яхшылыкъ болмас.

— Гъали англадым, абам, — деп, Марат улланасын къысып къучакълап йиберди. Шо гюнню узагъында ол абасы айтгъандан къайры да, гъалиге ерли оъзю гиччи ишлер санап тургъан дагы да кёп яхшылыкъ этди.

ГЕЛИНЯР

(Къумукъ халкъ легендасы)

Къайтакъ районну Мажалис юртуна ювукъда Гелиняр деген бир учурум къая бар.

Шо ерге бу тамаша гёзел атны неге къойгъан экен? — деп сорайгъан яшлар болмагъа ярай.

Шо гъакъда халкъ булай хабарлай.

Тезде, Дагъыстанны елевчю Надиршагъ елеген вакътиде, Мажалисде бир бек гёзел къумукъ къыз яшай болгъан. Ювукъда ону тою болма герек болгъан.

Надиршагъны асгерлери шо гёзел къызны орамда гёрюп, ону гъайбатлыгъына гъайранлыкъ этип, гючден озълени асгер башчыларыны бирисине элтгенлер. Ол да тилмачгъа къызны озюне «къатын этип алмагъа сюегенин» билдирмекни буюргъан. Тилмач шо гъакъда билдиргенде, къыз булай жавап берген дей:

— Огъар билдиригиз! Мен разимен, тек бир башлап, мени элимни адатын этмеге изну берсин. Бизин халкъны адатына гёре, эрге барагъан гече къызлар юрт ягъадан агъагъан озенге тюшюп киринелер.

— Къоюгъуз, оз элини адатын этсин, — деген асгер башчы, мыйыкъ тюбюнден кюлемсиреп.

Къызны йибергенлер. Асгерлерден бир нече адам ону арты булан гъызарлап юрюген.

Къыз буса, озю яхшы таныйгъан сокъмакълар булан тувра бийик яр башгъа барып: «Гъей ана топурагъым, азиз халкъым. Эсен къалыгъыз, мен, сизге намарт чыкъмакъдан эсе, оьлмекни артыкъ гёрдюм! — деп де къычырып, бийик ярдан вахуллап турагъан озенге атылгъан.

Юртлулары эртенинде Уллучай озенни ягъасында къызны сюегин тапгъанлар. Шондан сонг къыз атылгъан яргъа халкъ «Гелиняр» деп ат такъгъан.

Ханмагъаммат Ханмагъамматов,
география илмуланы кандидаты

Яшланы оюнары

Аюв ва бёрю

Яшланы бириси, аюв яда бёрю болуп, бир ерде яшынып тура. Къалгъан яшлар агъач емишлер жыймагъа гелеген болалар (къолларын гётере, энкее-языла туруп юрюй). Бирев булагъа къаршы болуп, сорай:

- Яшлар, къайда барасыз?
- Къара ормангъа барабыз.
- Къара орманда не этесиз?
- Емиш бар дей оьтесиз?
- Емишни сиз не этесиз?
- Къарт абайгъа беребиз.
- Бёрю гелсе, не этерсиз?
- Орман бойлап гетербиз.

Сонг барысы да йырлай:

Емиш жыйдыкъ ломайдан,
Савгъат болсун абайгъа,
Мунда емиш кёп экен,
Аюв, бёрю ёкъ экен!

Бёрю яшынгъан еринден
атылып чыгъа, яшланы артындан
чаба. Ким тутулса, бёрю бола ва
оюн янгыдан башлана.

**Шу суратгъа къарап сиз шуланы
касбусуну гъакъында не айтар
эдигиз?**

**Языгъыз! Журналда
чыгъаражакъбыз!**

ISSN0206 - 7943

Къарчыгъа

5/2019

сентябрь – октябрь

Иллюстрированный детский журнал.
Издается один раз в два месяца.

Учредитель:

Министерство информатизации,
связи и массовых коммуникаций Республики
Дагестан.

Регистрационный номер
серия ПИ №ТУ05-00413 от 22.04.2019 г. выдан
управлением Роскомнадзора
по Республике Дагестан.

Издается с января 1980 г.

Руководитель – главный редактор

М.М. Ахмедов

Редколлегия:

Ш. Алишева (ред. выпуска)

П. Абдуллаева

А. Абдуллатипов

С. Алиев

С. Мамаева

Т. Зургалова (отв. секретарь)

Художественный редактор З. Даганов

Технический редактор Т. Лузина

Художник номера М. Муталибов

Художник обложки А. Качаев

Формат 60x84 1/8.

Бумага офсетная.

Уч. изд. л. 3,31.

Уч. печ. лист 3,26.

Сдан в печать 03.10.2019 г.

Выход в свет 08.10.2019 г.

Тираж 947 экз.

Заказ № 449.

Типография:

ООО «Издательство «Феникс-пресс».

Адрес типографии:

367018, РД, г. Махачкала, ул. Петра I, 61.

Редакция и издатель: Государственное
бюджетное учреждение Республики Дагестан
«Редакция республиканских литературных
журналов «Соколёнок»
и «Литературный Дагестан»

Адрес редакции и издателя:

367000, РД, г. Махачкала, ул. Даниялова, 55.

Электронный адрес редакции:

litdag@mail.ru

Кумыкский язык

Индекс: на год – 63339,
на полугодие – 73904.

Цена свободная.